

Eesti Kirjameeste Selts ja naised

JANET LAIDLA

„Postimehest” lugesin, et keegi naisterahvas olevat Kirjameeste Seltsi viimase aastapäeva puhul liikmeks vastu võetud, hädaohust hoolimata, et seltsi siiaaamalne rahu seeläbi rikutud oleks. Kui sel kombel kõigiti õigustatud ning paljuproovitud naisemantsipatsioonile ka meie eesti naiste seas ukсед kõrgeks ja värvavad laiaks tehakse, siis palusin kirjalikult Hurt’i, et ta ka minu muide üsna tugevaile ja terveile kopsudele võimaldaks kõige tervislikumat arenemist mainitud kirjandusringis.
Lydia Koidula kiri Johann Voldemar Jannsenile (Rosenthal-Lipp 1926: 25)

Naised ja rahvuslik liikumine

Üks olulistest ärkamisaegsetest algatustest, Eesti Kirjameeste Selts, tegutses aastatel 1872–1893. Seltsi põhieesmärkide ja liikmeskonna osas olid selle algatajatel pisut erinevad nägemused, kuid põhijoontes tegeles selts eeskätt eesti keele arendamise, (kooli)kirjanduse loomise ja levitamise küsimustega ning rahvaluule ja vanavara kogumisega. Käesoleva ülevaate eesmärk on tutvustada Eesti Kirjameeste Seltsi liikmeks olnud naisi ja nende tegevust nii seltsis kui ka – valitud näidete puhul – väljaspool seda.

Eesti Kirjameeste Seltsi ajaloo üks olulisemaid käsitlusi pärineb Friedebert Tuglaselt (2009), kes pöörab oma raamatus naiste osalusele seltsi tegevuses võrdlemisi vähe tähelepanu. Samas tuleb märkida, et kuigi Lydia Koidula liitus seltsiga alles 1874. aastal, seob Tuglas huvitaval kombel just Koidula seltsi algusega, tsiteerides tema kirjavahetust (Tuglas 2009: 52), ja üldse laiemalt seltsi saatusega, nähes n-ö saatuslikena 1879. aastast pärinevaid Koidula saadetud luuleridu „Kirjameeste Selts ei enne lange, / Kui ta ise end ei hukkanud!” (Tuglas 2009: 98, 312). Seltsi rajamist kirjeldades märgib Tuglas (2009: 63), et alguses polnud seltsi liikmete hulgas naisi ja ka pärast liikmeks astumist ei võtnud naised pikalt koosolekutest osa. Hilisemates lisandustes seltsi ajaloole tuleb Tuglas teema juurde tagasi, märkides, et esimene naine seltsi liikmete hulgas oli Lilli Suburg, 1874. aastal liitusid Juulinka Thal (tema peigmees oli Carl Robert Jakobson) ja Koidula. Samuti mainib Tuglas (2009: 369), et mitmed naisliikmed ilmusid koosolekutele alles aastaid pärast esimeste naisliikmete vastuvõtmist ja kolm esimest pole vist kordagi koosolekul käinud. Tasub märkida, et kui Tuglase käsitluses pärast nn baltlaste lahkumist¹ muretseti, kas piisavalt „kirjamehi” seltsi alles jäi, nimetab Tuglas (2009: 141) allesjäänute hulgas ära ka Lilli Suburgi.

¹ Rahvuslikus liikumises tekkinud lõhe tulemusena astus Jakob Hurt Eesti Kirjameeste Seltsi esimehe kohalt tagasi. Järgneva konflikti käigus astus seltsist välja hulk Hurda mõttekaaslasi (vt nt Laar 2010: 259; Tuglas 2009: 127–148).

Mart Laar nimetab vahemikku 1870 kuni 1880, mil Eesti Kirjameeste Selts asutati, rahvusliku ärkamisaja haripunktiks, edasi iseloomustas perioodi rahvusliku liikumise lõhenemine, mis mõjutas tugevalt seltsi tegevust ja liikmeskonda. Sellegipoolest arenes Laari hinnangul rahvuslik liikumine ka pärast lõhenemist tõusvas joones. (Laar 2005: 132–136) Naisharitlasi ja naiste rolli rahvuslikus liikumises on ülevaatlilikult mainitud üldkäsitlustes, kuid eraldi ei ole sellele teemale mahukat tänapäevast uurimust pühendatud. XIX sajandi naiste elu kirjeldamisele on lähenetud eeskätt isikulooliselt, näiteks võiks tuua Lydia Koidula (vt nt Puhvel 2016; Salupere 2017) või Lilli Suburgi (vt nt Undla-Põldmäe 2002a, 2002b, 2002c; Annuk 2008, 2012; Karro 2022) tegevust käsitlevad uurimused. Varaseks isikulooliseks näiteks on koguteos Anna Haava, Miina Härma ja Aino Tamme 70. sünniaastapäevaks (Koguteos 1934).

Samuti puudub tänapäevane põhjalik käsitlus eesti naiste positsioonist ühiskonnas XIX sajandil. Baltisaksa naiste osas saab toetuda Heide Whelani (1999) ja Anja Wilhelmi (2008) uurimustele. Naise õiguslik positsioon olenes tema seisusest ja abielustaatusel ning elukohast linnas või maal. Aadelkonnale kehtinud Balti eraseadusest tulenevad abielunaiste omandi käsutamise piirangud erinesid Vene kesk- võimu seadustest, mille järgi oli naistel näiteks enam õigusi oma vara haldamisel (Whelan 1999: 130).² Baltisaksa (eeskätt aadli- ja literaadiseisusest) naised olid XIX sajandil haritud ning võtsid seltskonna- ja kultuurielust mingil määral osa, kuid neil oli vaid kaks ühiskondlikult heaks kiidetud tegevusvaldkonda väljaspool kodu: õpetajaamet ning heategevus (Kivimäe 1995: 120–121). Eestlastest naiste positsiooni kohta võib Sirje Kivimäe artiklist välja lugeda, et see pigem halvenes XIX sajandi jooksul Saksamaalt pärinevate väikekoodanlike ideede mõjul (Kivimäe 1995: 125). Saksamaal toimus muudatus Napoleoni sõdade järel, mil väärtustest ja isikuomadustest rääkimisel hakkas sugu mängima suuremat rolli kui seisus (Whelan 1999: 111). Siinkohal tuleb eristada ajakirjanduse ja kirjandusteoste kaudu levitatud ideaalset ettekujutust naisest ning nende reaalselt positsiooni. Samuti tõdeda, et Kivimäe (1995: 124–126) toob ise välja ka Carl Robert Jakobsoni vähemalt näiliselt erineva suhtumise naiste ühiskondlikku rolli Lilli Suburgi tegevuse suunamisel ning omaenda tulevasele abikaasale saadetud kirjades. Kuigi Kivimäe (1995) rõhutab Tartu traditsioonilist või isegi kitsarinnalist hoiakut naistele sobivate tegevusvaldkondade osas, on tema artiklist võimalik välja lugeda järkjärgulist arengut 1870. aastate lõpus ja 1880. aastatel, mil eesti naised hakkasid järjest enam osa võtma erinevatest ärkamisaja tegevustest.

Detailse tänapäevase ülevaate puudumine muudab keeruliseks ka teiste riikidega võrdlemise. Pirjo Markkola (1990: 20) artikli põhjal võib tõdeda, et näiteks abielunaise vara haldamise osas olid Soome naised Balti oludega võrreldes üsna sarnases olukorras. Seejuures on just Soome kuulus naistele varakult valimisõiguse andmise

² Põhjaliku Balti ja Vene naiste õiguste võrdluse on kirjutanud Tartu keiserliku ülikooli õigus- teaduse õppejõud Aleksander Nevrozov (1893). Balti eraseaduse kohta soolisest perspektiivist vt ka Kiirend-Pruuli 2018. Eesti naise õigusliku positsiooni iseloomustamiseks XIX sajandil tuleks vaadata talurahva- ning linnaseadusi. Jättes nende analüüsi siin kõrvale, lähtun artiklis eeskätt sellest, mida allikad räägivad naiste reaalse tegevuse kohta.

poolest ning ka esimesed naiseltsid ja lausa spetsiifiliselt naiste õiguste eest seismiseks loodud ühing sündisid Soomes juba XIX sajandil (Sulkunen 1990). Irma Sulkunen (1990: 42–43) toob esile küsimuse keerukuse: naiste positsioon ühiskonnas moodustub mitmest elemendist, milleni eri ühiskonnad jõudsid eri aegadel ning ühes aspektis eesrindlik riik võis mõnes teises küsimuses jääda teistest kaugele maha.

Deniss Hanovs kirjutab Läti XIX sajandi keskklassi naistest, kes aktsepteerisid autori sõnul traditsioonilisi rolle peres, st naised tegutsesid eeskätt koduseinte vahel. Ajakirjanduse veergudel domineerisid meeste sõnavõttud, milles peeti oluliseks naiste kui emade harimist ning naisi kui rahvalaulude ja lugude kandjaid. Läti naised osalesid heategevates seltsides, kultuuriseltsid olevat olnud neile suletud. Heategevaid seltse näeb Hanovs eeskätt keskklassi organisatsioonidena, kus tegutsesid koos saksa ja läti naised ning mehed. (Hanovs 2002; vrd ka Branta 2012) Leedu XIX sajandi naisliikumisele leiame erinevaid lähenemisi. Üks vaatenurk keskendub sellele, et Leedu rahvusliku ärkamisaja tegelased olid hädas naiste leidmisega, sest haritud naised olid poolastunud ja leedu naised harimata taluneid (Balkelis 2004; Leinarte 2017: 92–96). Toma Birmontienė ja Virginija Jurėnienė (2012: 81–82) esitavad teistsuguse vaatenurga, mille järgi oli leedu naistel kogu XIX sajandi vältel oluline roll Leedu rahvuslikus ja eriti Vene keisririigi vastu suunatud liikumises. Põgusad näited põhja- ja lõunanaabritel iseloomustavad eelkõige naiste positsioonile võrdleva hinnangu andmise keerukust, ühise joonena võib näha naiste järjest suuremat aktiivsust ning küsimuse kui sellise tõstatumist kohalikus ajakirjanduses.

Üks Eesti esimesi naisajaloolisi käsitlusi, Vera Poska-Grünthali raamat „Naine ja naisliikumine. Peajooni naisliikumise ajaloost ja probleemistikust” (1936), on haar-delt väga lai, kirjeldades naisajalugu ja naisliikumist maailmas vanaajast kaasajani. Käsitledes eesti naisliikumise algust, läheneb Poska-Grünthal teemale isikulooliselt. Ta iseloomustab lühidalt Lydia Koidula, Lilli Suburgi, Natalie Johanson-Pärna, Elisabeth Aspe, Anna Haava, Miina Härma ja Aino Tamme tegevust, tõdedes, et ärkamisajal tegutsesid need naised omaette, kui ehk välja arvata Eesti Aleksandri-kooli naiskomiteed (Poska-Grünthal 1936: 79–83).

Mälestuse ja üldkäsitluse vahelisi piire kompav Helmi Mäelo „Eesti naine läbi aegade” (1957: 23) kuulutab, kuidas rahvusliku ärkamise ajal „eesti mehe kõrvale sellisel „kevadell” tõuseb ka eesti naine”. Mäelo tõstab esile kaks kolmikut kahest põlvkonnast: Koidula–Suburg–Johanson–Pärna esimesest ning Haava–Härma–Tamm teisest põlvkonnast (Mäelo 1957: 24–41, 47–61, kolmikutena välja toodud lk 46). Kontekst lubab kinnitada, et Mäelo järgnev iseloomulik tsitaat, mis rõhutab samuti üksikute tippude domineerimist, kuid samas ka nende olulisust rahvuslikus liikumises ja Eesti kultuuriloos laiemalt, räägib naistest: „Edaspidises arengus ker-kivad massist üksikud tähtkujud, kes vaimsete ja organisatoorsete võimete poolest saavad teistele eeskujuks, keda rahvas usaldab ja austab. Kunagi hiljem pole sellised tähtkujud nii lähedalt tabanud ja mõistnud oma rahva hinge, kui esimesed ärkamis-aja tegelased.” (Mäelo 1957: 23) Massilisema naiste osalemise või „vaimse puhangu” asetab Mäelo (1957: 41) XIX sajandi lõpuaastatesse.

Sirje Kivimäe (1995: 121) hindab eesti rahvuslikku liikumist eeskätt meeste ette-võtmisena ning arvab, et Koidula pettus nii naiste osaluses Eesti Kirjameeste Seltsi

ridades kui ka Kroonlinna naisteringis. Pikemalt kirjeldab Kivimäe (1995: 122–124) Eesti Aleksandrikooli Tallinna abikomitee edu ning nimetab Otepää ja Riia naisabikomiteed. Kokkuvõttes peab Kivimäe naisliikumist enne XX sajandit tagasihoidlikuks, viidates sellele, et eesti rahvuse juhtivad mõtlejad olid naisküsimumes pigem konservatiivsed-patriarhaalsed. Teise argumendina toob Kivimäe esile rahvuslik-seisusliku eraldatuse, milles ühise naisküsimumuse toetamine jäi rahvusliku ideoloogia kaitsmisega võrreldes tagaplaanile. (Kivimäe 1995: 132)

Naisharitlasi³ nimetavad ka Toomas Karjahärm ja Väino Sirk monograafias eesti haritlaskonna kujunemisest ja ideedest, kuid nende käsitus jääb naiste kohta pisteliseks eeskätt seetõttu, et naisharitlasi oli raamatus käsitletava perioodi esimesel poolel ehk XIX sajandil vähe. Nii on 1850.–1860. aastate eliitharitlaste hulka loetud pedagoogina Lydia Koidula (Karjahärm, Sirk 1997: 34), 1870. aastaid käsitledes mainitakse Lilli ja Laura Suburgit ning Ida Jakobson-Thomsonit (Karjahärm, Sirk 1997: 84–85) ning 1880. aastatest leiame Natalie Johanson-Pärna (Karjahärm, Sirk 1997: 103), Rosalie Jakobsoni, Elisabeth Aspe, Elise Auna, Julie Ederbergi ja Anna Haava nimed (Karjahärm, Sirk 1997: 105).

Naiste rolli rahvuslikus ärkamises on lühidalt analüüsinud ka Mart Laar. Tema hinnangul osales naisi rahvuslikus liikumises suhteliselt vähe, mida Laar seletab Eesti ühiskonnas levinud patriarhaalse suhtumisega, kuid soovib nende mõju siiski mitte alahinnata. Ta rõhutab, et XIX sajandi teisel poolel naiste osakaal järjest suurenes. Samuti tõstab ta esile aktiivsemate naiste rolli rahvuslikus liikumises. Tema nimekiri sisaldab Koidulale lisaks Lilli Suburgi, Els Raudsepa, Leena Kase, Eugenie Rosenthali, Emilie ja Lydia Lilienthali nime. (Laar 2005: 294–295, 324–325)

Eelnevate käsitluste ja kahe maailmasõja vahel ilmunud ajakirjanduse põhjal valminud eeskätt kohaajaloole keskenduv Kalju Kurepalu koostatud sissejuhatav ülevaade Eesti naisliikumise algusaegadest rõhutab, kuidas Eesti naisliikumine erines tugevalt teiste riikide naisliikumisest, mis keskendus naiste õiguste eest võitlemisele, ning seob selle rahvuslikkuse ja rahvuse säilimisega. Organiseeritud naisliikumist ei pidanud Kurepalu võimalikuks, kuid nimetab XIX sajandi lõpus Peterburis asutatud naisseltsi. (Kurepalu 2017: 21–23)

Kokkuvõttes ühtivad senised käsitlused naiste rollist eesti ärkamisajal tõdemuses, et naisi osales liikumises võrdlemisi vähe ning nende roll jäi tagasihoidlikuks. Eelnimetatud käsitlused langevad paljuski kokku ka XIX sajandi naisharitlaste nimekirja osas. Seega ei ole ehk üllatav leida peaaegu kõiki mainitud naisi Eesti Kirjameeste Seltsi nimekirjast.

³ Termin *naisharitlane* vajab samuti avamist. Sirgu ja Karjahärma nimekirja ühendab vähemalt tütarlastekooli haridus, mitmed olid sooritanud guvernandi (nn suure) eksami, mitmed töötasid või olid töötanud pedagoogina. Arvestades, et ainult 1,2% naistest olid XIX sajandi lõpuks saanud algharidusest kõrgema hariduse (Liim 2010: 376), võib naisharitlase nimetamisel sama määratluse juurde (saanud kõrgema kui alghariduse) jääda vähemalt XIX sajandi lõpuni.

Naised liikmeks

Esimeseks naiseltsiks Eesti aladel võib pidada 1872. aastal asutatud Venemaa Haavatud ja Haigete Sõjameeste Hooldamise Ühingu Eestimaa Daamidekomiteed. Komitee tegeles raha kogumisega ja pidi ka halastajaõdesid koolitama, mis esialgu läbi kukkus (Kivimäe 1995: 118–119). Siinkohal on huvitava arhiivileiuna võimalik märkida 1812. aastast pärinevat üleskutset Eestimaa daamidele rajada Peterburi daamide eeskujul patriootlik ühing (sks *Patriotische Gesellschaft*). Üleskutse näib olevat esitanud Eestimaa tsiviilkuberner vabahärra Berend Johann von Üxküll. Kuna me aga selle üleskutse vastukajast rohkem midagi ei tea, pole põhjust praegu naiseltside tegevust ajas varasemaks nihutada. (RA, EAA.902.1.1106)

Naiseltside kõrval on oluline teetähis see, millal avanesid naiste jaoks meeste rajatud teadusseltsid. Kuigi ajaloost on teada mõni erandlik naisõpetlane, pääsesid naised professionaalse teadustöö ning erineva seltsitegevuse juurde eeskätt XIX, aga pigem ikkagi XX sajandil. Näiteks Londoni Royal Society esimeseks ametlikuks naissoost külaliseks peetakse loodusteadlast Margaret Cavendishi (1623–1673; Wilkins 2014), kuid ametlikult sai esimene naine organisatsiooni liikmeks alles XX sajandil (Mason 1992).

Õpetatud Eesti Seltsi (ÕES) naisliikmete kohta on Kersti Taal (2018: 118) maininud, et neid hakkas liituma XIX sajandi teisel poolel. Võimalik, et esimene naine võeti vastu samal aastal mil Eesti Kirjameeste Seltsigi, sest 1873. aasta nimekirjas on liikmena Anna paruness Krüdener Valmierast (*Verzeichniß* 1873: 105). ÕES-i naissoost liikmeskond kasvas siiski üsna tagasihoidlikult. Näiteks 1900. aasta nimekirjas on kuus naissoost tavaliiiget. Lisaks oli mõni kirjavahetajaliige ning ÕES-i auliige krahvinna Praskovja Uvarova. (*Verzeichniß* 1900) Siiski oli mõni amet vahepeal naiste käes: nimelt pidas Marie Sturm-Karpinski aastatel 1880–1883 sekretäri ning Alexandrine Wulffius aastatel 1910–1912 raamatukoguhoidja ametit (Taal 2018: 303, 304).

Eestimaa Kirjanduse Ühingu hakkas naisliikmeid vastu võtma XIX sajandi viimastel aastatel. Nimelt räägib seltsi 1897–1898. aasta aruanne vaid meessoost liikmete vastuvõtmisest (*Jahresbericht* 1897–1898: 310). 1892. aastast oli küll auliikmena nimetatud krahvinna Praskovja Uvarova, kuid naissoost tavaliiikmeid ei silmanud ma ka seltsi liikmete nimekirjas (*Verzeichniß* 1898). 1898–1899. aasta aruanne kirjeldab liikmeskonna hüppelist kasvu ning selle hüppe viimase osa on suuresti põhjustanud 78 naissoost liiget (*Jahresbericht* 1898–1899: 424). Aastaga liitunud 78 naist näitab üsna ühemõtteliselt, et aeg ühingu avamiseks oli naiste arvates enam kui küps.

Vastavalt Eesti Kirjameeste Seltsi põhikirja 3. paragrahvile said seltsi liikmeks astuda kõik, kes on valmis liikme kohuseid täitma (EKmS AR 1873: IV). Selles ei pea ilmingimata nägema vabameelsust, paljudes olukordades üle maailma ei osatud lihtsalt ette näha, et seltsi liikmeskonda tuleks sooliselt piirata. Nagu mainitud, olid esimesed kolm naissoost liiget Koidula, Suburg ja Julinka Thal, kellest ükski väidetavalt seltsi koosolekutel ei käinud. Sellest aga ei tohiks järeldada nende vähest panust seltsiellu. Lydia Koidula sidus Tuglas selgelt seltsi elukäiguga ning Koidula

saatis seltsile Kroonlinnast ka kirju. Mari Raamoti (1962: 51–52) mälestuste kohaselt rääkis Lilli Suburg oma koolis õpilastele erinevatest Eesti rahvusliku ärkamisaja tegemistest, sh Eesti Kirjameeste Seltsist. Lisaks olid Suburgi teosed esindatud seltsi raamatukogus. Tuglas kirjutab, et Julinka Thal oli kindlasti Jakobsoni kihlatu Julie Thal. Samas on pisut veider, et proua ning hiljem leskproua Jakobson on nimekirjas aastaid koos Julinka Thaliga. Hiljem liitunud liige Mary Thal ei ole siiski tõenäoliselt Julie õde, sest Marie Thal abiellus Jakobsoni vennaga juba 1870. aastal (RA, EAA.1244.1.152, kaader 8) ega ole tõenäoline, et ta 1870. aastate lõpus veel oma neiupõlvenimega nimekirjas on.

Viiendal koosolekul 2. jaanuaril 1874 on ilmselt esimehe sõnavõtus mainitud, et 91 liikmest neli on naised. „Et ka naesterahwas mõnda neist töödest, mis Selts omale ette võtnud, wäga häste toimetada wõiwad, on Selts alati ka edespidi walmis, neid seltsiliikmete arwu wastu wõtma” (EKmS AR 1874: 72). 23. koosolekul augustis 1880 tegi koosoleku juhataja eraldi märkuse selle kohta, et kaks neidu Tallinnast võtavad esimest korda koosolekust osa. Juhataja soovis, et „ka naesterahwad Eesti kirjapõllul tegewaks saaksiwad ja rahwa waimu elu laiendaksiwad” (EKmS AR 1880: 70). Kindlasti osales naise 20. jaanuaril 1881 Tartus (EKmS AR 1881: 1–2) ja ilmselt ka 15. novembril 1882 (EKmS AR 1882: 21). Pigem osalesid naised koosolekutel siiski vähe.

Kokkuvõttes võib aastaraamatute põhjal öelda, et üldiselt suhtuti naiste osalemisse seltsi enda avalikus kirjasõnas toetavalt, mis ei ütle palju selle kohta, mida arvati eraviisiliselt või kuidas sellesse suhtusid üksikud arvamusiõidrid. Kivimäe (1995: 121) ja ilmselt tema kaudu Laari (2005: 294) ja Malle Salupere (2017: 137–138) käsitluse jõudnud vaatenurk Koidula vastuvõtmisest Eesti Kirjameeste Seltsi võis põhineda kas mõnel mujal või eraviisiliselt nimetatud kommentaaril või ka laiemalt ühiskondlikul taustal, millega kõik nimetatud autorid hästi kursis olid. Kuna aga käsitlustes on viidatud selle artikli alguses olevale tsitaadile, siis pakun alternatiivse tõlgendusena välja, et Koidula võis olla hoopis solvunud, et tema ei olnud esimene või vähemasti ei palutud teda liituma koos koolikaaslase Lilli Suburgiga. Küll aga on Koidula kirja edasises osas joonistanud ambitsioonika pildi naiste tulevikust Eesti Kirjameeste Seltsis, mis ei realiseerunud (Rosenthal-Lipp 1926: 25). Iseasi, kui tõsiselt Koidula seda mõtles.

Naisliikmete üldiseloostus

Eesti Kirjameeste Seltsi naisliikmeid otsisin nii liikmete nimekirjade kui ka kassaraamatute kaudu. Esimene koostatud loend põhineb aastaraamatu köidete lõpuosas avaldatud liikmete nimekirjadel. Nendega on aga mõningaid probleeme. Nimelt ei avaldatud liikmete nimekirju igal aastal ning 1885. ja 1886. aastal lisati ainult uued liikmed, seega on naiste osakaalu kohta aastate lõikes keeruline arvutusi teha. Üldiselt võib öelda, et naisliikmete arv paisus samal ajal, kui suurenes kogu liikmeskond, ja vähenes vastavalt sellele, kuidas aastaraamatu lõpus olevat nimekirja puhastati või seltsi üldine liikmeskond kahanes.

Aastaraamatute põhjal oli võimalik koostada loend, milles on 105 naisliiget.⁴ Ei saa välistada, et mõni neist on topelt, sest igal konkreetsel juhul ei saa tuvastada, kas mõnest vallalisest liikmest on saanud abielunaine (vrd Julie Thal ülal). Paljudel juhtudel on teada ainult perekonnanimi ja perekonnaseis, enamikul juhtudel elukoht. Vigu näib olevat eesnime tähtedes ning üldine nimeortograafia pidev muutumine ning ametlikus kasutuses olevad hüüdnimed teevad nii loendi koostamise kui ka ajalooliste naiste tuvastamise ülimalt keeruliseks. Kokku olen ajaloolise isiku liikme nime taga tuvastanud umbes kolmandiku naiste puhul, teistel juhtudel on tegu pelgalt oletusega.

Teiseks allikaks on Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivis olevad kassaraamatud ja liikmemaksu tasumise nimekirjad (EKM EKLA, f 15, m 8:1, m 8:2; f 14, m 10:2, m 10:3). Koosolekuülevaadetest lisandub veel kaheksa naist, sest millegipärast ei ole kõik vastu võetud liikmed alati jõudnud aastaraamatus avaldatud nimekirja. Nende hulgas on näiteks Jenny Leidig ja Eugenie Rosenthal. Liikmemaksu nimekirjast lisanduvad kolm, nende hulgas Anna Haava. Käsikirjalistest nimekirjadest lisandub neiu Leena Lukk (EKM EKLA, f 14, m 10:5). Peale selle on kaks seltsi sisemiste vastuolude tõttu segast nimekirja 1891. ja 1892. aastast, millest on võimalik leida veel naiste nimesid. Jaan Jõgeveri koostatud 1892. aasta nimekirja, mis oli jaotatud „meie meesteks” ja „baltlasteks”, on Tuglas (2009: 286) „meie-nemad” suhtumise pärast pidanud iseloomulikuks sel perioodil seltsis valitsenud meeleoludele, mistõttu jätan need naised siin lisamata. Osa nimedest kattub nendega, kes osalevad 1880. aastate lõpus näitemüükide korraldamises (vt allpool). Kokkuvõttes võiks öelda, et arvestades segadusi allikate andmetes, kuulus seltsi eri aegadel kokku 110–120 naissoost liiget.

Paljude liikmete kohta võib öelda, et nad on sattunud kirjameeste seltsi perekonna kaudu: nii näiteks Jannseni tütreid koos sugulase Jenny Leidigiga või Jakobsoni õed Natalie, Rosalie (?) ja Ida. Mis omakorda tähendas, et kui meespere seltsist lahkus, tulid ära ka naised (vt ka Kivimäe 1995: 124; EKM EKLA, f 14, m 3:7). Iseenesest on põnev, et mitmed perekonnad otsustasid panustada kahekordse liikmemaksuga – siin on heaks näiteks Gustav ja Marie Goldmann. Samuti võib eeldada, et samast piirkonnast pärit kaks samanimelist preilit on õed, nt preilid Kerstenid, Lerchenbaumid, Asped, Grossmannid, Sõrdid jne. Vallalisi naisliikmeid on pisut rohkem kui abielunaisi. Arvestatava osa naiste perekonnaseisu teave on puudu.

Julie Thali segasele loole lisaks võib nimekirjast välja tuua mitu abielu. Marie Daniel abiellus 1881. aastal Henrik Tõeväljaga (RA, EAA.1296.1.407, kaader 83) ning oli hiljem nimekirjas abielunimega. Anna Soome Kanepist abiellus Adolf Danieliga (RA, EAA.3150.1.652, kaader 14) ning oli edaspidi nimekirjas proua A. Danieli nime all. Gustav Danieliga abiellus teine liikmest õde Leena. Anna ja Leena õde Veera

⁴ Laar nimetab Eesti Kirjameeste Seltsi osalisi 1084, mida on pisut vähe, arvestades, et 1882. aasta nimekirjas on 1118 liiget. Laari andmed aga ei pruugi haarata kõiki tegelasi kuni seltsi tegevuse lõpuni (Laar 2005: 291). 1882. aasta nimekirjas võib olla liikmeid topelt, millele ka Ea Jansen tähelepanu juhib. Samas on usutav, et selle nimekirja põhjal saadud tulemus 5–6% (Jansen 1971: 301) võiks iseloomustada üldiselt naisliikmete osakaalu.

abiellus Jaan Jõgeveriga. (Kui koidupuna punetas... 1940)⁵ Veera kirjutab oma 1939. aastal valminud elulookirjelduses, kuidas ta osales Eesti Kirjameeste Seltsi võidupidudel ning elas seltsi tegevusele kaasa (EKM EKLA, f 193, m 76:15), nimekirjas aga kolmandat Soome öde ei ole.

Võrreldes naisliikmete elukohtade andmeid varasemate rahvusliku liikumise käsitlustega, võib öelda, et tulemused kattuvad osaliselt meie seniste teadmistega ärkamisaja geograafilistest eripäradest, kuid tegelikult on naiste hulk võrdluseks liiga väike ning andmed puudulikud. Maapiirkondadest domineerib naisliikmete seas selgelt Kanepi, enam on osalejaid ka Otepää, Laiuse ja Helme kihelkonnast. Nii-samuti kui Mart Laari (2005: 201) kokkuvõttes saab tõdeda linnade järjest domineerivat positsiooni. Võib öelda, et umbes pooled Eesti Kirjameeste Seltsi naisliikmetest elasid linnas. Umbes viiendiku puhul pole teada, kust nad pärit on – kas sellepärast, et seda pole märgitud või on mitu samanimelist kohta või on liikme asukoht aastate jooksul nimekirjas muutunud. Näiteks mitmed Kanepi seltskonna liikmed on nimekirja järgi tallinlased. Linnadest domineerivad Tallinn ja Tartu, kuid liikmeid jagub ka teistesse linnadesse, nagu Viljandi, Narva ja Pärnu, muidugi Peterburi.

Linnas elavate naisliikmete suurt osakaalu võib selgitada mitmeti. Esiteks pakkus linn võimalusi töötada väljaspool kodu vabrikus, kontorist või õpetajana nii koolis kui ka peres (Jansen 2007: 195). Kaasaegsed nägid linnastumises probleemi: õmbluskoolidesse trügivad tütarlapsed olevat saksastunud ja põlgavat nüüd tööd. Jansen nendib siiski (2007: 303–304), et mõnelgi naisel õnnestus ennast teostada majateenija või õmblejana. Võib lisada, et kõik ilmselt ei saksastunud, sest Eesti Kirjameeste Seltsi naiste nimekirjas on nii õmbluskoolide rajajaid, nt Natalie Johanson-Pärna, kui ka õpilasi, nt Ida Daniel ja Mathilde Sarov, kes ise avasid Tartus tütarlaste käsitöökooli (Sirk 2010: 241–242). Võimalik, et ühiskonna kriitiline suhtumine saksa õmbluskoolidesse sundiski eestlasi omi looma ja neid sellisena ka reklaamima.

Kui meessoost rahvusliku aktiivi osas räägitakse ametitest, siis naiste hulgas domineerib loomulikult see, mis neile toona kättesaadav oli: õpetaja või koduõpetaja amet. Lisaks õpetajaametile oli osa liikmeid kirjanduslikult tegevad, mis on mõistev, kui kuuluda kirjameeste seltsi. Kahjuks saab praeguse uurimisseisu juures vähe öelda liikmetest naiste sotsiaalse ja majandusliku olukorra kohta. Huvitav on näiteks Arno Raagi iseloomustus Elisabeth Aspe kohta. Raagi sõnul (1928: 3) oli Aspe vaba majanduslikest piirangutest, mistõttu tema looming on arenenud „väikekodanlik aristokraatliku” pereelu keskel. Aspe nõustuks tõenäoliselt selle hinnanguga, kuid kirjeldab oma päevaraamatus siiski, et igatses kodunt eemale ning kui pärast vanemate surma see võimalus tekkis, tulid ka kohamured ning eluraskused. (EKM EKLA, f 6, m 1:4, l 167p–168)

⁵ Anna Danieli mälestusi vahendavat artiklit illustreerib pilt Linnutaja laulukoorist koos liikmete nimedega. Kui H. Tamm on Helene Tamm (nimekirjas Hiiumaalt), K. Soob on Katharina Soop ja A. Kingsepp on Alvine Kingissepp Saaremaalt (Viktor Kingissepa tädi), siis kuulusid kõik Linnutaja liikmed Eesti Kirjameeste Seltsi. Vaatamata sellele, et teame, kuidas mitmed naised olid üsna mobiilsed, jääb nende kolme nime seltsi liikmetega kokku viimine siiski oletuseks. Seltsi liikmed pildil: Marie Pulberg, Marta Pärna, Ida Daniel, Mathilde Sarov, Kristine Lettner.

Möistagi on Eesti Kirjameeste Seltsi naisliikmete ja Eesti Aleksandrikooli komiteede liikmete hulgas kattuvusi. Näiteks Kanepi kihelkonna naiste abikomitee kassahoidja Miina Aras, tema abiline Mary Thal, kirjatoimetaja abid Ida Daniel ja Leena Soome ning korjaja Anna Soome olid kõik ka Eesti Kirjameeste Seltsi liikmed. (Uuemad sõnumid 1882). Bertha Rossmann oli aastamaksja Puhja kihelkonna abikomitees (Uuemad sõnumid 1882). Tallinnas osalesid naised juba enne eraldi naiste abikomitee moodustamist korjandustegevuses ja annetajatena. Nii on Tallinna korjajana märgitud Natalie Johanson-Pärnat, uute liikmetena mainitakse Emilie Korke ja Kristine Lettnerit (Aruanne 1883). Eraldi naiste abikomitee liikmed olid ka Eesti Kirjameeste Seltsi liikmed Eugenie Rosenthal ja neiu Emilie Lilienthal (vt pikemat kirjeldust Heinrich Rosenthali mälestustest 2010: 165–171). Eesti Aleksandrikooli komiteede naisliikmete lähem uurimine annaks kahtlemata pikema nimekirja naistest, kes sellest tegevusest osa võtsid. Mainitud on Tallinna, Riia, Otepää ja Kanepi naiste abikomiteesid, kuid neid on veel, näiteks Laeva naiste abikomitee ja Võru naiste abikomitee (Kruus 1939: 215–222). Enamik Hiiumaa Kärkla vabriku annetajatest olid samuti naised (RA, EAA.5283.1.6).

Veelgi põhjalikumat uurimist vääricks Peterburi eesti seltsitegevus ning naiste roll selles. Peterburis koguti muu hulgas Koidula kapitali nime all väidetavalt raha tütarlaste kõrgema kooli heaks, aga lõpuks telliti kogutud raha eest Weizenbergilt Koidula büst Tartusse Vanemuisesse (Peterburi 1910: 6–7). Peterburi sakslasi koondanud ja linna saksa kultuurielus olulist rolli mänginud Palme seltsi Eesti osakonnas, mis asutati 1879, võeti naise liikmeks. Aktiivsete liikmete hulgas mainitakse mitmeid naisi (Peterburi 1910: 9). Peterburi Eesti Kooli Seltsil olid samuti naissoost liikmed (Peterburi 1910: 25). Kindlasti on liikmete osas kattuvusi ka siin, nt Emma Lerchenbaumi (vt allpool) või Jakobsoni õed.

Eesti Kirjameeste Seltsi kuulus enamik sissejuhatuses nimetatud varastest eesti naisharitlastest. Lähemalt jäävad tutvustamata näiteks ajakirjanik Marie Koppel, keda võib oletada koos õega seltsi liikmete hulgas neipõlvnimede Helene ja Marie Grossmann all. Samuti on nimekirjas Natalie Johanson-Pärna tütar, koolijuht Marta Pärna. Haritlaste kõrval kerkib seltsi nimekirjas esile terve hulk neiusid ja prouasid maalt ja linnast, kelle haridusest ega kultuurilistest huvidest midagi teada ei ole, kuid kes ei pidanud paljudeks rahaliselt toetada erinevaid eesti ärkamisaja ettevõtmisi.

Peale liikmete osales seltsi tegevustes ka mitteliikmetest naisi, põhiliselt oli tegemist abikaasade, tütarde ja õdedega, kes ei maksnud liikmemaksu, või kohaliku aktiiviga, kes olid seotud näiteks Eesti Aleksandrikooli liikumisega. Sissejuhatuses toodud nimekirjast ei olnud Elise Aun küll Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatutes avaldatud liikmete nimekirjas, kuid oli kaastegev paljudes seltsi tegevustes (hea-tegevus ja kirjandus, vt allpool).

Koduõpetajatest mõisapreilideni

Kuigi, praeguse uurimisseisu juures ei ole võimalik paljusid Eesti Kirjameeste Seltsi naisliikmete nimesid reaalsete isikutega kokku viia, tutvustan järgnevalt mõningaid nimekirjas olevaid naisi, keskendudes eeskätt neile, kes ei leidnud mainimist sissejuhatuses (ja kelle kohta ei ole artikli kirjutamise ajal isegi mitte lausepikkust Vikipeedia artiklit, vrd Annuk 2023: 768).

Lilli ja Laura kõrval tasub mainida kolmandat öde **Anette Suburgit**, kes erinevalt Laura Suburgist oli Eesti Kirjameeste Seltsi liige. Lilli ise kirjeldab oma nooremat öde kui sihvakat, tublit ja osavat neidu, kellel oli väljaspool kodu tähtis positsioon (Suburg 2002: 379–380), st oma soo ja seisuse kohta edukas karjäär. Samas vihjab Lilli, viidates Anette karjäärile Venemaal, et öde ei jaganud samasuguse vaimustusega Lilli suuri rahvuslikke püüdlusi (Suburg 2002: 390). Anette läks pärast Pärnu tütarlastekooli lõpetamist 1870. aastal Kurskisse koduõpetajaks. Kurskis liikus Anette ühe pere juurest teise juurde, kuni haigestus ja tuli tagasi. Eestis ei leidnud Anette aga sobivat kohta ning kolis Peterburi (EKM EKLA, f 193, m 45:24), kus ta teenistust leidis ning toetas rahaliselt Eestisse jäänud pereliikmeid (Suburg 2002: 437). Vahepeal oli Anette taas Pärnus ja abistas Lillit kooli avamise juures, kuid vanema öe sõnul majanduslik seis ja Anette enda 1925. aasta eluloo järgi viisid õpilaste ning nende vanemate palved ta tagasi kõrgklassi laste koduõpetajaks (1882–1887). Kuna Pärnus ei saanud tol ajal tütarlastekooli juures kodukooliõpetaja eksamit sooritada, tegi Anette selle alles 1887. aastal Peterburis. Alates 1888. aastast oli Anette Orjoli linna tütarlaste instituudi klassidaam, st riigiteenistuja. 1903. aastal läks Anette pensionile ja siirdus Kuressaarde tervist parandama. Kuigi talle oli Moskvas järgmist kohta pakutud, soovis ta enne Pärnusse minna ning 1905. aasta revolutsioonilistel aegadel ei tahtnud Anette Eesti aladelt lahkuda. 1907–1912 õpetas Anette Pärnu tütarlaste gümnaasiumis. Edaspidi, kuni vähemalt 1922. aastani töötas ta õpetajana Paides ja Järvamaal. (EKM EKLA, f 193, m 45:24)

Pedagoogide hulka saab lugeda ka **Jenny Leidigi**, kes jõudis õpetada lausa ülikooli tasemel. Jenny Rosalie Auguste Leidig sündis Viljandimaal 1863. aastal. Ta sai alguses õpetust kodus ja seejärel Tallinnas. Sarnaselt mitmete teistega liikus ta edasi Peterburi esmalt konservatooriumi ja siis Moskvasse, kus ta töötas õpetajana. Venemaal õnnestus tal saada proua Crawshaw' teenistusse, kellega sõitis Inglismaale. Seal kasutas ta võimalust täiendada oma teadmisi erikursustel. Ta tuli Eestisse tagasi aastal 1901 ning asus õpetama inglise keelt Puškini tütarlaste gümnaasiumis (RA, EAA.2100.2.522, l 2–3; Anvelt 2019: 30–34). 1906. aastal oli temast peaaegu saamas esimene naislektor Tartu ülikoolis, kuid kahjuks leiti lõpuks, et kuigi naisi juba ajutiselt vabakuulajateks võeti, siis naine ülikoolis õpetamas on samm liiga kaugele (RA, EAA.402.3.962, l 5–6; l 8). Samas arvas mitu kohalikku ajalehte, et Leidigi saamine lektoriks on otsustatud (Tartu sõnumid 1906; Dorpat 1906). Leidig käis ka hiljem ennast Inglismaal täiendamas. Aastal 1919 sai temast esimene inglise keele lektor emakeelses ülikoolis, samuti õpetas ta pikalt Hugo Treffneri gümnaasiumis (RA, EAA.2100.2.522, l 4; vt ka Lange 2004: 38–39). Kuigi tal ei olnud formaalselt kõrg-

haridust, mis päris mitmetel eesti naistel 1919. aastaks oli (nende hulgas oli küll vähe humanitaare), hinnati tema staaži ja kogemust kõrgelt.

Jenny Leidig on jätnud jälje Eesti mälestuskirjandusse. Eeva Pedriks-Niinivaara meenutab:

Ta oli väga omapärane tüüp, Koidula sugulane ja üsna elegantne. Lisaks oli ta suurepärase pianist ja andekas improviseerija. Jenny Leidig oli olnud Anton Rubinsteini klaveriõpilane. Tal jätkus juttu Koidula perekonnaelust ja kommetest, Rubinsteinist ning oma endistest õpilastest – mingil ajal oli ta õpetanud tulevasi loomaarste ja tundis huvi ka karjakasvatuse vastu! Loomulikult oleksin ma temaga pidanud rääkima inglise keelt, et saada kõnepraktikat, kuid tema suurt teemaderingi hõlmavad kõrgeleennulised lood juhtisid mu tähelepanu mujale, ja veel – ta mängis nii hästi ja nii palju klaverit... (Niinivaara 1994: 89–90)

Ka Elmar Salumaa (2010: 156–157) kirjeldab teda kui ühte omapärasemat isikut, kuid väga head, nõudlikku ja õiglast õpetajat.

Koduõpetaja oli ka **Emma Lerchenbaum**, kes koos õe Elliga oli Eesti Kirjameeste Seltsi nimekirjas. Vanuse järgi võib oletada, et seltsi kuulusid pere kaks vanemat õde Elisabeth Emma ja Elisabeth Johanna (RA, EAA.1298.1.209, kaader 194). Emma läks 1879. aastal Peterburi, kus ta leidis koduõpetaja koha poola perekonnas. Sarnaselt Leidigiga reisis ka Emma koos töödandja perega nende kodukohta Poolas. Seal tõi ta tagasi koju isa haigus. Kodus ei püsinud Emma kaua, sest reisis uuesti Peterburi, kus ta leidis kooliõpetaja koha. Õde Elli abiellus Hans Erjapeaga. Mõlemad õed olid tegevad Peterburi eestlaste seltskonnas ning Emma kirjeldab sealset seltskonda ja selle tegevusi oma mälestustes üsnagi värvikalt. 1919. aastal põgenes Emma Soome kaudu Eestisse ja 1944. aastal Rootsi (Lerchenbaum 2012). Tema juubeli puhul ilmunud artikkel mainib Emma osalemist Eesti Aleksandrikooli korjanduses. Õed olevat osa võtnud ka esimesest ülevenemaalisest naiste kongressist 1905. aastal. Eestiski oli Emma jätkanud oma heategevust ja organiseerimistööd (S. H. 1929; Töö on teinud ... 1939).

Koduõpetaja kutse oli alates XVIII sajandi lõpust vallalisele haritud või kõrgema klassi naise jaoks ainuke sobilik alternatiiv abielule. Anette Suburg, Jenny Leidig ja Emma Lerchenbaum on näited sellest, kuidas XIX sajandi teisel poolel tekkisid välismaalt tulnud nn prantsuse (tegelikult pigem šveitsi) guvernantide ja kohalike saksa koduõpetajate kõrval eestlastest koduõpetajannad. Samuti iseloomustavad nii kolm eelnevat kui ka järgnev elulugu Peterburi (ja Venemaal laiemalt) kui tõmbekeskust noorte aktiivsete haritud naiste jaoks.

Kristine Lettneri 70. sünnipäeval Postimehes avaldatud nupuke võtab vaid mõnel real kokku tema kirju elutee. Lettner olevat sündinud ja hariduse saanud Tallinnas, kus ta olevat olnud Lootuse laulukoori liige ning laulnud ja näidelnud Estonia seltsis. Samuti olevat ta olnud Aleksandrikooli komitee liige ning aitas korraldada Jakobsoni lese ja laste heaks peetud pidusid (vt Suur Näitemüik 1884). Jakobsoni matustel asetanud Lettner Tallinna eesti neidude saadikuna kalmule pärja. Hiljem läks Lettner Peterburi ning õppis massööriks. 1919. aastast töötas ta õena Tallinna

sõjaväehaiglas. (Kristine Lettner 70-aastane 1929) Ta oli üks näitlejatest, kes pakkus välja, et tuleb Eesti Kirjameeste Seltsi heaks Tartusse etendusi tegema (EKM EKLA, f 14, m 4:2). Nimelt soovis näitetrupp tulla Tartusse ja kolmel õhtul etendust anda. Tasu trupp ei soovinud, küll aga reisikulude katmist, muud tulud pidid jääma seltsile. Lettner figureerib ka Heinrich Rosenthali mälestustes kui osavate näppudega neiu, kelle valmistatud vana-eesti pilutikandiga põll ulatati 1886. aastal suurvürstinna Maria Pavlovnale (Rosenthal 2010: 240). Virulane lisab, et Lootuse seltsi näitlejad, neiu Lettner ja Lilienthal, osalesid suurvürst Vladimiri ja suurvürstinna Maria auks Falcki aias rahvapeol lavastatud venekeelses etenduses (Keiserliste kõrguste ... 1886: 2).

Pisut teistsugust liikmetüüpi võiks esindada 3. jaanuaril 1879 seltsi liikmeks saanud Roio mõisa pärispreili **Helene Klaos**. Ilmselt on tegemist mõisa omaniku Jüri Klaosi tütreaga (II Jurjevi ... 1894). Võimalik, et eesti varastest mõisnikuperedest pärit liikmeid oli veel, näiteks võib oletada, et neiu A. Embrich Sangastes on seotud mõisa-rentnik Jaan Embrichiga või proua Siehle mõisa-rentnik H. Siehlega. XIX sajandi II poolel laienes eestlastest mõisavalitsejate, -rentnike ja -omanike hulk. Paljud neist saksastusid ega võtnud rahvuslikust liikumisest osa (vt nt Lust, Tärna 2022–2023). Ea Jansen (2007: 283) on aga Karl August Hermann Eesti Postimehe 1884. aasta artiklile viidates arvanud, et eesti soost uued mõisnikud olevat siiski olnud pigem eestimeelsed. Edasiseks väljakutseks jääb leida lisaallikaid, et veenduda, kes täpselt olid proud Bergmann, Luschinger ja Rech ehk kas nad ikka saab kokku viia Tartus eri valdkondades silma paistnud abikaasadega.

Seltsi tegevuses osalemine

Hulk liikmete nimekirjas olevaid naisi võttis osa ka Eesti Kirjameeste Seltsi tegevustest. Esiteks osaleti koosolekutel: mitte pidevalt ja mitte kohe alguses, aga vähemalt mõnel koosolekul naised siiski osalesid. Esimesel korral leidis see protokollis erilisel äramärkimist. Koosolekutel käis nii liikmeid kui ka mitteliikmeid, näiteks 20. jaanuaril 1881 Tartus proua Eugenie Rosenthal ning neiu Jenny Leidig, Emilie Lilienthal ja Johanna Müller ning külalistena proua Niggol, neiu Kallas ja Lydia Lilienthal (EKmS AR 1881: 1–2). Ka sel koosolekul leidis naiste osalus eraldi äramärkimist: „Niisama rõõmustaw olla, et minewal aastal ka naesterahwad hakkanud Seltsi koosolekuist osa wõtma ja olewat tänagi neid rohkem kokku tulnud kui iial enne, – kus juures president naesterahwaid iseäranis terwitas ning Selts tema sõnu sündsäl wiisil omaks tunnistas.” (EKmS AR 1881: 3) 14. novembril olevat kohal olnud proud Bergmann ja Pellberg liikmetest ning proua Märtsin maalt, Anna ja Marie Nõu Kärknast, Amalie Mällo, Pauline ja Amalie Kernet, neiu Kisa ja Marie Ohtsing (EKM EKLA, f 14, m 2:2). 3. jaanuari 1886 ülevaates on mainitud, et juhataja Hugo Treffner oli tervitanud koosolekul viibivaid naisterahvaid (EKmS AR 1886–1887: 19). Koosolekule tulek nõudis tollaseid olusid silmas pidades suurel määral ettevõtlikkust (Laar 2005: 158).

Teiseks maksis mõnigi naisliige vähemalt mõnel aastal liikmemaksu. Liikmemaksu ei maksnud kõik liikmed ning see kehtis nii naiste kui ka meeste puhul. Samas

ei tasu ka liikmemaksu nimekirju usaldada. Nimelt kirjutab Koidula vend Harryle, et saadab kirja ja 2 rubla kirjameeste seltsi aastamaksuks (Rosenthal-Lipp 1926: 44), mille kohta kinnitust kassaraamatust aga ei leidnud. Üldjuhul maksid naised tavalist liikmemaksu ehk 2 rubla aastas. Seltsi 61. koosolekul 1888. aastal arutati, kas naised peaksid maksma 1 rubla (EKmS AR 1888: 79). Liikmemaksu maksjaid naisi oli umbes 40 ehk kolmandik. Varajane usin maksja oli proua Marie Goldmann ning hiljem maksid üsna regulaarselt mitu aastat järjest Sohvie Bergmann, Emilie Erm, Marie Pulberg, Anna Daniel ja Anna Evert. Enamik naisliikmeid maksis liikmemaksu üks-kaks korda. Liikmemaks ei ole vähetähtis, sõltusid ju seltsi tegevus ja võimalused selle laekumisest. Samuti tasub mõelda, kuidas nendel, tihti vallalistel neiudel, oli nii palju vaba raha, et liikmemaksu maksta. Nagu mainitud, osalesid mitmed naised samal ajal Eesti Aleksandrikooli komitees ning annetasid ka sinna raha.

Ametitesse naisi ei valitud. Seltsi liikmeskond oli võrdlemisi suur ning konkurents tihe, seetõttu ei ole naiste väljajäämine ametitest otseselt üllatav. Eeskätt olid naised ametis Aleksandrikooli naisabikomiteedes, st juhul kui kõik liikmed olid naised, Õpetatud Eesti Selts naissoost ametnikega mõjub erandlikult. Koosolekutel sõna võtmisest ei luba allikad samuti palju rääkida. Silmapaistev erand on Natalie Johanson-Pärna, kes pidas 15. novembril 1882 esimese naisena kõne Eesti Kirjameeste Seltsis teemal „Eesti tütarlaste haridus”. Johanson-Pärna alustas oma kõnet, märkides, et seltsides kõnelemine on olnud seni ainult meeste asi. Rosenthal (2010: 95) kirjutab 1870. aastate kohta küll eeskätt näitlemist silmas pidades, et noored haritud naised üldiselt avalikult ei esinenud. Siiski näib, et 1880. aastateks olid olud kas Tallinnas või laiemalt muutunud, nii et neiud astusid üles siiski ka näitelaval (vrd ülal Kristine Lettner). Samuti võis see peegeldada eeskätt Rosenthali isiklike konservatiivseid vaateid. Sellegipoolest kirjutab Rosenthal (2010: 171) Tallinna daamide abikomiteest rääkides, kuidas „innustas ta [komitee] eesti naisi rahvuslikus töös osalema ning mõjutas oma eeskujuga naissoo kasvatamist, kes sestpeale ei pelga enam, nagu vanasti, pühendada oma jõudu üldkasulikele ettevõtmistele ja astuda hea ürituse edendamise huvides koduse tegevuse juurest avalikkuse ette”. Lisaks tuleb märkida, et Johanson-Pärna ei olnud vallaline preili.

Oma kõne põhiosas kõneles Johanson-Pärna, et tütarlaste hariduse teemal räägitakse viimasel ajal nii seltsides kui ka ajakirjanduses. Esimese argumendina naiste hariduse kaitseks toob ta selles žanris üle Euroopa juba varauusajast peale levinud motiivi: ainult haritud emad saavad kasvatada terveid ja tarku lapsi. Teine argument hariduse poolt on pigem vastuargument senisele kriitikale: arvati, et haritud tütarlaps läheb hukka, kuid Johanson-Pärna tõdeb, et neid polevat veel nii palju, et selle kohta midagi kindlat saaks öelda. Ta leiab, et tütreid tahavad koolitada need vanemad, kelle pojad juba on ülikoolis, aga kes samas ei taha palju maksta. Seetõttu ei olevat tavaliselt tütarlaste harimiseks ette võetu seda vaeva väärt: naiste hariduseks peetakse seda, et nad saadetakse paariks aastaks linnakäsitöölise juurde, kus õpitakse klatsima, eesti keelt põlgama ja natuke õmblema. Kui on raha kõrtsis käia, siis oleks Johanson-Pärna hinnangul raha ka koole ehitada. (Johanson-Pärna 1882)

Naised ei ole laialdaselt esindatud seltsi kirjalikes väljaannetes, kuid siin-seal neid mainitakse. Nii on oma teoste väljaandmise teemal seltsiga suhelnud Lilli Suburg

(EKM EKLA, f 14, m 4:6), samuti anti seltsi toetusel välja Johanson-Pärna kõne. Lisaks tasub mainida Eesti Kirjameeste Seltsi korraldatud võidupidusid, kus mitmed noored neid said auhinnalisi kohti: 1888. aastal Anna Haava II ja Elise Aun III luulepreemia, näitlejatest neiu Jung I auhinna (EKMS AR 1888: 92; Tuglas 2009: 216); 1889. aastal Liina Täker III auhinna luule eest (EKMS AR 1889:III: 8; Tuglas 2009: 220).

Pärimuse ja esemete kogumisel osales samuti naise. 11. koosolekul demonstreeris Mihkel Veske kaarte, mille valmistajana nimetatakse preili M. v. Lenzi (EKMS AR 1877: 74). Leena Kase on märgitud juba 1879. aastal vanade juttude, laulude, rahade ja asjade korrajate hulgas (EKMS AR 1879: 2). Anna Kase korjamistööd on mainitud 1888. aastal 4. jaanuari koosoleku juures ning järgmisel, 26. märtsi koosolekul on tutvustatud Anna Kase käsikirja „Eesti wanad saaja laulud Karksi kihelkonnast üleskirjutatud” (EKMS AR 1888: 57, 77). 1888. aasta 18. juuli koosolekul on mainitud, et proua Kunder on annetanud 22 vaskraha ja 7 hõberaha (EKMS AR 1888: 90). 1882. aasta 15. novembri koosolekul nimetati anonüümseks jäänud neidu, kes olevalt seltsile üle 20 rahvalaulu toonud (EKMS AR 1882: 21). 1889. aasta 17. juuli koosolekul on neiu Soome Tartust toonud 13 vana raha (EKMS AR 1889:III: 67).

Kõige laialdasemalt osales naise, nii liikmeid kui ka mitteliikmeid, aga rahakogumisega seotud tegevuses. Nad aitasid selliseid tegevusi korraldada, esinesid, kogusid annetusi, tegid ise käsitööd. See on ka ootuspärane, sest heategevust loeti üheks XIX sajandi naistele sobilikuks tegevuseks. 1882. aastal räägiti koosolekul näitemüügi korraldamisest, milleks paluti eeskätt seltsi naisliikmete abi ning korraldajaks valiti proua Minna Kurrik (EKMS AR 1882: 21). 1884. aastal mainiti korjanduseraamatutega seoses prouasid Pellbergi, Kunderit, Merjat ja Goldmanni, neidusid Arast, Soomet, Sõrdi, Sarovit ja Bülli. Näitemüügi korraldamise juures olid tegevad prouad Märtsin, Reiman, Kartz ning neiu Birk ja selle sissetulek oli olnud 324 rubla 55 kopikat (EKMS AR 1884–1885: 89–90).

1889. aasta 8. jaanuaril toimus samuti näitemüük, kus liikusid korjamisraamatuga ringi prouad Pöder, Daniel, E. Treffner, Kuusik ja Teas ning preilid Johanson, Kase, Anna Haava, Elise Aun, Julie Sööt, Helene Oja ja neiu Tederson. Eelmise aasta raamatutega olid annetusi kogunud prouad Saan, Reimann, Kann ja Pellberg ning neid Rebane, Leis, Koger. Mitmed naised olid olnud tegevad einelaua (proua Bergmann) ja müügi juures (eelnevatele lisaks ka nt neid Kaeramaa, Ritson). (EKMS AR 1889:II: 23–26)

Kuna paljusid rahvusliku ärkamisaja tegevusi pole sellest vaatenurgast analüüsitud, siis on keeruline hinnata, kas Eesti Kirjameeste Seltsist võttis võrreldes teiste algatustega osa enam naise.⁶ Võib oletada, et otseselt kirjatööga seotud tegevustes osales naise vähem, kas seetõttu, et naisharitlasi oli niivõrd palju vähem, või siis ei pidanud haridust saanud naised seda sobilikuks. Näiteks Jakob Hurda rahvaluulekogumise aktsioonis osales korrespondentidena naise vaid 2% koguarvust (Kikas

⁶ Laar (2005: 293) toob oma monograafias olevas tabelis rahvusliku aktiivi hulgas naiste arvuks 81. Vahe selles artiklis esitatud andmetega võrreldes tuleneb tõenäoliselt sellest, et Laari andmesitik on koostatud kuni 1883. aastani (vt Laar 2005: 225). Käesolev uurimus aga katab kogu Eesti Kirjameeste Seltsi tegevuse aega.

2017: 586). Sakala aktiivsete kaastöölise hulgas on Jansen (1971: 307) nimetanud Lilli Suburgit. Vanemuise selts Tartus oli meesteselts, kuid ka selle tegevusest võtsid osa seltsiliikmete abikaasad ja tütreid. Mainimist on leidnud 1870. aastal esimest korda jõulupuu linna vaeslastele, mida korraldas niinimetatud Vanemuise naisterahvaste tööring, sealhulgas Koidula. Jõulupuud ja sündmusi selle finantseerimiseks korraldati ka järgnevatel aastatel (Põldmäe 1978: 58–59). Töenäoliselt saab suurema arvu naisi, lisades Eesti Aleksandrikooli jaoks raha korjanud ja annetanud naised. Samuti saaks kokku pikema nimekirja eri näitemüüke ja teisi heategevuslikke sündmusi korraldanud naistest, Eesti Põllumeeste Seltside ning erinevate laulu-mängu-seltside nimekirju läbi vaadates.

Seltsiliikumine oli osa arenevast avalikust sfäärist. Paljud seltsid, sealhulgas Eesti Kirjameeste Selts, olid avalikud ka selles mõttes, et seltsi asju aeti ajaleheveergudel ja teistes trükiväljaannetes. Seetõttu ilmusid naissoost seltsiliikmed koduseinte vahelt avalikku ruumi, sest nende nimed ja harvem tegevused figureerisid seltsi trükitud materjalides (vt nt Davidoff, Hall 1987: eriti 416–449). Naised piirdusid selles avalikus ruumis eeskätt nende tegevustega, mida nähti tolle aja ühiskonnas rohkem naistele omastena. Ei osaletud juhtivates ametites ning võeti pigem vähem sõna nii suuliselt kui ka kirjas. Kõige aktiivsemad oldi heategevusega sarnanevas tegevuses: raha kogumine, näitemüükide korraldamine, käsitöö, toitlustus jms. Selle hulka ei loe ma aga liikmemaksu maksmist, mida võib käsitleda nii liikmekohuse täitmise kui ka annetusena. Kuna meil puudub arusaam enamiku naiste majanduslikust olukorrast, siis ei saa liikmemaksu tasumist võtta üheselt kui kõrgema klassi daamilt oodatud annetust hea eesmärgi nimel.⁷

Kokkuvõtteks

Eesti Kirjameeste Seltsi nimekirjas oli 110–120 naissoost liiget, kellest umbes kolmandik maksis mõnel aastal liikmemaksu, ning näitemüükide kaudu oli seltsiga seotud veel mõnikümmend isikut. Sellesse nimekirja kuulus väga suur osa XIX sajandi eesti kultuuriloost tuntud naisharitlasi. Samas on täpse nimekirja koostamine ning isikute kindlaks määramine keeruline esiteks seetõttu, et säilinud allikad on kohati ebatäpsed. Samuti teeb naiste tuvastamise keeruliseks muude allikate vähesus, muutuv nimeortograafia ja abiellumisel muutuv nimi.

Võrreldes meestega domineerisid naiste hulgas pigem linnades tegutsevad neiud ja proudad, kes küll võisid olla pärit maalt, kuid olid ümber asunud linna (Tallinn, Tartu, Peterburi) paremat teenistust otsima. Kirjanike-ajakirjanike kõrval olid seltsi liikmed ka õpetajad ning mitmel juhul oli üks ja sama naine tegev mõlemal alal. Naised olid ka võrdlemisi mobiilsed: liikmete nimekirjadest selgub, et osa naisi liikus ühest asukohast teise, teiste puhul teame seda muudest allikatest.

Naisliikmed olid seltsis mõõdukalt aktiivsed. Koosolekutel osaleti vähe, väljaspool näitemüüke ameteid ei peetud, kõnega esines ainult Natalie Johanson-Pärna. Rahva-

⁷ Kuigi nii võib tõlgendada proudade Kartzi ja Bergmanni annetusi 1885. aasta 22. juuni koosolekul (vt EKMS AR 1884–1885).

luulet ja esemeid kogusid eeskätt Anna ja Leena Kase, kirjanduslikult olid seltsiga seotud Lilli Suburg, Anna Haava, Elise Aun ja Liina Täker. Kõige enam panustasid naised just rahaliselt, makstes liikmemaksu ning kogudes raha korjandusraamatute ja näitemüükidega. Kaudselt rahastasid naised seega eestikeelse kirjanduse väljaandmist, kuigi hiljem võis raha minna Eesti Kirjameeste Seltsi maja laenu katteks. Kuigi naiste osakaal oli võrdlemisi väike ja tegevus vaid mõõdukalt aktiivne, loob nende ühte uurimusse kokku toomine mitmekülge ja sisuka pildi naiste tegevusvõimalustest rahvuslikul ärkamisajal ning pärast seda. Seltsi tegevus ja seega käesolevas artiklis vaatluse all olev periood hõlmab nii ärkamisaega kui ka sellele vahetult järgnevat perioodi, mille käigus võiski hüppeliselt suureneda nii avalikus elus kaasa löövate naiste hulk kui ka nende aktiivsus. Eesti Kirjameeste Seltsi kasvav liikmeskond võimaldabki näitlikustada, kuidas naiste arv rahvuslikus liikumises suurenes ning nende tegevusväli laienes.

Sõnapaar „mõõdukalt aktiivsed” iseloomustab käesolevas artiklis kirjeldatule hinnangu andmise keerukust. Tuues allikatest üles korjatud naised ja tegevused ühte artiklisse kokku, moodustub küll mitmekülgne ja sisukas pilt, mis võib aga omakorda tekitada kiusatuse naiste rolli seltsis ja ärkamisajal laiemalt ületähtsustada, arvestades, kui väikese osa moodustab see seltsi kogu tegevusest. Õigem oleks praeguse uurimisseisu juures tõdeda, et see on rikkam ja mitmekesisem, kui oleme ehk harjunud mõtlema. Neid oli kaasatud enam ning tihedamalt, kui senine ülevaatekirjandus lubab üldistada.

Tulles perioodi üldiseloomustuse või naiste üldise positsiooni ja selle muutuste juurde tagasi, julgustan küsima, mille põhjal ning millega võrreldes hinnangut anname. XIX sajandi naisliikumist käsitleva kogumiku kahe sissejuhatava artikli autorid Sylvia Paletschek ja Bianka Pietrow-Ennker (2004) ning Karen Offen (2004) juhivad tähelepanu muu hulgas näiteks küsimusele, kas naisliikumise mõistet võiks laiendada haarama ka tegevusi, mis otsesõnu ei nõudnud naiste õiguste laiendamist, Inglise-Ameerika mudeli liigsele domineerimisele ning kohalike eripärade arvestamise olulisusele.

Kuigi pole päris selge, mida Mäelo ja Poska-Grünthal mõtlevad, kui räägivad eeskätt üksi tegutsevatest esimestest naisharitlastest, siis tasub ka sel teemal veel arutleda. Tõenäoliselt peavad nad silmas, et XIX sajandil ei tekkinud eraldi eesti naisseltsi nagu Soomes, Ameerika Ühendriikides või Suurbritannias. Kas nemadki lähtuvad liialt Inglise-Ameerika naisliikumise mudelist? Samas räägib naiste omavaheline kirjavahetus ning meestega koos ühistes tegevustes osalemine siiski selle kasuks, et esimesed naisharitlased tegutsesid vähem „üksi”, kui Mäelo või Poska-Grünthali käsitluse põhjal võiks järeldada. Võib arutleda, kas naised kogunesid juba siis mitteametlikeks seltskondadeks, mis formaalselt ei olnud seltsid, kuid täitsid paljusid nende funktsioone.

Kuigi Eestis ei tekkinud XIX sajandil organiseeritud, ametliku ühingu kujul naisliikumist, mis oleks keskendunud naiste poliitiliste õiguste laiendamisele, aitas naiste järkjärguline liitumine rahvusliku ärkamisaja ja hilisemate ühiskondlike ettevõtmistega, nende püüdlus järjest kõrgema hariduse poole ning astumine erinevatesse ametitesse ehk kaasa sellele, et mitmed poliitilised õigused tulid Eesti

naistele võrdlemisi valutult. Vaatamata erimeelsustele sarnanesid juba 1905. aasta Tartu rahvaasemike kongressi aula ja Bürgermusse koosolekute otsused selles osas, et rahvaasemike valimised peaksid toimuma „**sugu**, rahvuse, seisuse ja usu pääle vaatamata” (Bürgermusse 1932: 222) või „**sugu** peale vaatamata” (Aula 1932: 228; minu esiletõstet – *J. L.*).Kuidas täpselt ühest teise jõuti, nõuab siiski veel põhjalikumat uurimistööd.

Edasise uurimise huvitavaks lähtekohaks võiksid olla eeskätt liikmemaksu maksjad ja Eesti Aleksandrikooli naissoost annetajad, et välja selgitada, kuidas tekis seltskond noori eesti neidusid (ja ka abielunaisi), kes ei pidanud paljaks annetada aastas mitu rubla eesti rahvusliku liikumise tegevuste heaks. Liitumise järjekorda ja võrgustikke lähemalt vaadeldes saaks ilmselt kinnituse, kuidas üks aktiivne isik tõmbas ka naiste hulgas kaasa teised. Põnev oleks lähemaid teateid saada „Tallinna neidudest”, kelle nimel Kristine Lettner pani pärja Carl Robert Jakobsoni hauale. Võib eeldada, et nende hulka kuulusid preilid Lilienthalid, ilmselt ka preilid Erm, Kork ja Pulberg. Millega nad tegelesid, kui nad parasjagu ei korraldanud basaare? Kas seni tuvastamata jäänud naisliikmete hulgas võib veel peituda sellise kirju elukäiguga naisi nagu Kristine Lettner ja Emma Lerchenbaum? Aktiivsed ja haritud eesti varased naissoost õpetajad vääriskid samuti ühte põhjalikumat võrdlevat käsitlust.

Tänan Krista Aru põneva uurimisteema väljapakkumise eest ja professor Marju Luts-Sootaki asjakohaste viidete eest naiste õigusliku positsiooni kohta.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

- f 6 – Aspe-Nieländer, Elisabeth (1860–1927) kirjanik
- f 14 – Eesti Kirjameeste Selts (ERM)
- f 15 – Eesti Kirjameeste Selts (EKS)
- f 193 – „Eesti avalikud tegelased” 1. tr (1932) ja avaldamata 2. tr

Rahvusarhiiv (RA)

- EAA.402 – Tartu Keiserlik Ülikool
- EAA.902 – Maa-Virumaa adrakohtunik (Viru-Jaagupi, Väike-Maarja, Simuna kihelkond)
- EAA.1244 – EELK Lihula kogudus
- EAA.1296 – EELK Helme kogudus
- EAA.1298 – EELK Sangaste kogudus
- EAA.2100 – Eesti Vabariigi Tartu Ülikool
- EAA.3150 – EELK Tartu Peetri kogudus
- EAA.5283 – Eesti Aleksandrikooli peakomitee

KIRJANDUS

- Il Jurjevi ülema talurahva kohtu...** – Livländische Gouvernements-Zeitung, 28. IX 1894, lk 579.
- Annuk, Eve 2008.** Lilli Suburgi kuvand eesti kirjandusloos. – Ariadne Lõng. Nais- ja meesuurtingute ajakiri, kd 8, nr 1/2, lk 77–93.
- Annuk, Eve 2012.** Sooküsimus eesti ajakirjanduses 19. sajandi lõpul ja Lilli Suburgi „uus naine”. – Ariadne Lõng. Nais- ja meesuurtingute ajakiri, kd 12, nr 1/2, lk 65–81.
- Annuk, Eve 2023.** Naisproosakirjanikud kultuuriloo ja tänapäeva eesti kultuuriteadvuses. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 755–774. <https://doi.org/10.54013/kk788a2>
- Anvelt, Ilmar 2019.** A remarkable woman: Jenny Leidig, the first English lecturer at the Estonian national university. – Open! The EATE Journal, nr 55, lk 30–34.
- Aruanne. Tallinna Eesti Aleksandre-reäl-kooli abi-komitee töö 1882 aastal.** – Virulane 25. I 1883, lk 4.
- Aula 1932** = Tartu ülemaalse rahvaasemikkude kongressi aula koosolekute otsused (27.–29. XI 1905). – Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis. I kd. (1905. Aasta Seltsi toimetised 2.) Toim Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, lk 227–230.
- Balkelis, Tomas 2004.** The Lithuanian national intelligentsia and the women's issue, 1883–1914. – Canadian Slavonic Papers, kd 46, nr 3–4, lk 267–287. <https://www.jstor.org/stable/40860043>
- Birmontienė, Toma; Jurėnienė, Virginija 2012.** The development of women's rights in Lithuania: Striving for political equality. – The Struggle for Female Suffrage in Europe: Voting to Become Citizens. (International Studies in Sociology and Social Anthropology 122.) Toim Blanca Rodríguez Ruiz, Ruth Rubio Marín. Leiden–Boston: Brill, lk 79–93. https://doi.org/10.1163/9789004229914_005
- Branta, Aija 2012.** Winning women's vote: Experience from Latvia. – The Struggle for Female Suffrage in Europe: Voting to Become Citizens. (International Studies in Sociology and Social Anthropology 122.) Toim Blanca Rodríguez Ruiz, Ruth Rubio Marín. Leiden–Boston: Brill, lk 95–109. https://doi.org/10.1163/9789004229914_006
- Bürgermusse 1932** = Tartu ülemaalse rahvaasemikkude kongressi Bürgermusse koosolekute otsused (27.–29. XI 1905). – Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis. I kd. Toim Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, lk 220–226.
- Davidoff, Leonore; Hall, Catherine 1992.** Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class, 1780–1850. London: Routledge.
- Dorpat.** – Revalsche Zeitung 2. X 1906, lk 2.
- EKmS AR 1873** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1873. 1. ak. Tartu: H. Laakmann, 1873.
- EKmS AR 1874** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1874. 2. ak. Tartu: Laakmann, 1875.
- EKmS AR 1875** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1875. 3. ak. Tartu: Laakmann, 1875.
- EKmS AR 1876** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1876. 4. ak. Tartu: Laakmann, 1876.
- EKmS AR 1877** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1877. 5. ak. Tartu: Mattiesen, 1877.
- EKmS AR 1878** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1878. 6. ak. Tartu: Schnakenburg, 1878.
- EKmS AR 1879** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1879. 7. ak. Tartu: Schnakenburgi kirjadega, 1879.

- EKmS AR 1880** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1880. 8. ak. Tartu: Schnakenburgi kirjadega, 1880.
- EKmS AR 1881** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1881. 9. ak. Tartu: Schnakenburgi juures, 1881.
- EKmS AR 1882** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1882. 10. ak. Tartu: Schnakenburgi juures, 1883.
- EKmS AR 1883** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1883. 11. ak. Tartus: H. Laakmanni juures, 1884.
- EKmS AR 1884–1885** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1884 ja 1885. 12. ja 13. ak. Tartu: H. Laakmanni juures, 1886.
- EKmS AR 1886–1887** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1886 ja 1887. 14. ja 15. ak. Tartu: Eesti Kirjameeste Selts, 1888.
- EKmS AR 1888** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1888. 16. ak. Tartu: Eesti Kirjameeste Selts, 1889.
- EKmS AR 1889:I** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1889. aastal, I vihk. Tartu: Eesti Kirjameeste Selts, 1889.
- EKmS AR 1889:II** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1889. aastal, II vihk. Tartu: Eesti Kirjameeste Selts, 1889.
- EKmS AR 1889:III** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1889. aastal, III vihk. Tartu: Eesti Kirjameeste Selts, 1890.
- EKmS AR 1890** = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1890. aastal. Tartu: Eesti Kirjameeste Selts, 1891.
- Hanovs, Deniss 2002.** Woman in the national movement ideology in Latvia in the 19th century. – Women in Baltic Societies: Past and Present. Toim Maria Goloubeva, D. Hanovs. Riga: N. I. M. S.
- Jahresbericht 1897–1898** = Jahresbericht der Ehstländischen literarischen Gesellschaft für 1897–1898. – Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, herausgegeben von der Ehstländischen Literarischen Gesellschaft, kd 5. Reval: Franz Kluge, 1900, lk 310–326.
- Jahresbericht 1898–1899** = Jahresbericht der Ehstländischen literarischen Gesellschaft für 1898–1899. – Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, herausgegeben von der Ehstländischen Literarischen Gesellschaft, kd 5. Reval: Franz Kluge, 1900, lk 424–435.
- Jansen, Ea 1971.** C. R. Jakobsoni „Sakala”. Tallinn: Eesti Raamat.
- Jansen, Ea 2007.** Eestlane muutuv asjas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Johanson-Pärna, Natalie 1882.** Eesti Tütarde Haridus. Eesti Kirjameeste Seltsis 15-mal Talwe kuu päewal 1882 kõnelenud Natalie Johanson-Pärna. Tallinn: A. E. Brandt.
- Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino 1997.** Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Karro, Piret 2022.** 150 aastat eesti feminismi. – Vikerkaar, nr 3, lk 57–112.
- Keiserliste kõrguste suurvürst Vladimir Aleksandrovitshi ja tema proua suurvürstinna Maria Pavlovna külaskäik Tallinnas.** – Virulane 17. VI 1886, lk 1–2.
- Kiirend-Pruuli, Katrin 2018.** Abikaasade isiklike suhete õiguslik korraldus Eesti esimesel iseseisvusperioodil: tee kaheliikmelise parlamendi suunas. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2017. Peatoim Andres Andresen. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 205–231.

- Kikas, Katre 2017.** Rahvaluulekogujate elulood Jakob Hurda rahvaluulekogus. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 584–599. <https://doi.org/10.54013/kk718a2>
- Kivimäe, Sirje 1995.** Esimesed naisseltsid Eestis ja nende tegelased. – Seltsid ja ühiskonna muutumine. Talupojaühiskonnast rahvusriigini. Toim Ea Jansen, Jaanus Arukaevu. Tartu–Tallinn: Eesti Ajalooarhiiv, Eesti TA Ajaloo Instituut, lk 118–135.
- Koguteos 1934 = Koguteos: Anna Haava. Miina Hermann. Aino Tamm: 70 a. sünnipäevaks.** Tallinn: Koguteose Komitee.
- Kristine Lettner 70-aastane.** – Postimees 7. XI 1929, lk 5.
- Kruus, Hans 1939.** Eesti Aleksandrikool. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- Kui koidupuna punetas....** – Esmaspäev 8. VI 1940, lk 9.
- Kurepalu, Kalju (koost) 2017.** Kullamaa kihelkonna naisühendused aastatel 1918–1940. Kullamaa: Kullamaa Kihelkonnamuuseum.
- Laar, Mart 2005.** Äratajad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad. (Scripta Archivi Historici Estoniae.) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Lange, Anne 2004.** Ants Oras. (Eesti kirjanikke.) Tartu: Ilmamaa.
- Leinarte, Dalia 2017.** The Lithuanian Family in its European Context, 1800–1914: Marriage, Divorce and Flexible Communities. London: Palgrave. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-51082-8>
- Lerchenbaum, Emma 2012.** Minu mälestused eestlaste elust Peterburis 1879–1919. Tartu: Tartu Ülikool.
- Liim, Allan 2010.** Keskhariiduskoolid 1880. aastate teisest poolest 1905. aastani. – Eesti kooli ajalugu. 2. kd. 1860. aastaist 1917. aastani. Koost ja toim Endel Laul, toim Veronika Varik. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 366–391.
- Lust, Kersti; Tärna, Tõnis 2022–2023.** Matsid mõisaladvikus. Eesti päritolu mõisavalitsejad ja -rentnikud ärkamisajal I–II. – Tuna 2022, nr 4, lk 18–36; 2023, nr 1, lk 35–49.
- Markkola, Pirjo 1990.** Women in rural society in the 19th and 20th centuries. – The Lady with the Bow: The Story of Finnish Women. Toim Merja Manninen, Päivi Setälä. Helsinki: Otava, lk 17–29.
- Mason, Joan 1992.** The admission of the first women to the Royal Society of London. – Notes & Records. The Royal Society Journal of the History of Science, kd 46, nr 2, lk 279–300. <https://doi.org/10.1098/rsnr.1992.0027>
- Mäelo, Helmi 1957.** Eesti naine läbi aegade. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Nevrozov, A. S. 1893.** Die Rechte der baltischen Frau. Riga.
- Niinivaara, Eeva 1994.** „Ikka paistab seesama päike”. Elu mu noorusaja Eestis ja Soomes. Tlk Mare Ollisar, Martin Ollisar. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Offen, Karen 2004.** Challenging male hegemony: Feminist criticism and the context for women’s movements in the age of European revolutions and counterrevolutions, 1789–1860. – Women’s Emancipation Movements in the Nineteenth Century. Toim Sylvia Paletschek, Bianka Pietrow-Ennker. Stanford: Stanford University Press, lk 11–30.
- Paletschek, Sylvia; Pietrow-Ennker, Bianka 2004.** Concepts and issues. – Women’s Emancipation Movements in the Nineteenth Century. Toim S. Paletschek, B. Pietrow-Ennker. Stanford: Stanford University Press, lk 3–10.
- Peterburi 1910 = Peterburi Eesti Kooli Selts 1885–1910.** Peterburi: J. Watsari trükk.

- Poska-Grünthal, Vera 1936.** Naine ja naisliikumine. Peajooni naisliikumise ajaloost ja probleemistikust. (Elav Teadus 58.) Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Puhvel, Madli 2016.** Lydia Koidula. Elu ja aeg. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus.
- Põldmäe, Rudolf 1978.** „Vanemuise” Selts ja teater 1865–1880. (Eesti teatriajaloo vihikud.) Tallinn: Eesti Raamat.
- Raag, Arno 1928.** Elisabeth Aspe elu ja looming. Biograafilis-kriitiline essee. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus.
- Raamot, Mari 1962.** Minu mälestused. I ja II osa. New York: Kultuur.
- Rosenthal, Heinrich 2010.** Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel. Mälestusi aastatest 1869–1900. Tlk Krista Räni. Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia.
- Rosenthal-Lipp, Edith (tlk, toim) 1926.** Koidula kirjad omakseile 1873–1886. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Salumaa, Elmar 2010.** Tiib pandud aastaile õlale. Mälestuskilde minevikust. (Eesti mälu 39.) Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia.
- Salupere, Malle 2017.** Koidula. Ajastu taustal, kaasteeliste keskel. Tallinn: Tänapäev.
- S. H. 1929.** Prl. Emma Lerchenbaum 70-a. – Päevaleht 7. III, lk 7.
- Sirk, Väino 2010.** Kutscharidus 1860.–1880. aastail. – Eesti kooli ajalugu. 2. kd. 1860. aastaist 1917. aastani. Koost ja toim Endel Laul, toim Veronika Varik. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 239–261.
- Suburg, Lilli 2002.** Suburgi perekonna elulugu. – L. Suburg, Kogutud kirjatööd. Koost ja toim Aino Undla-Põldmäe. Tallinn: Eesti Raamat, lk 313–459.
- Sulkunen, Irma 1990.** The mobilisation of women and the birth of civil society. – The Lady with the Bow: The Story of Finnish Women. Toim Merja Manninen, Päivi Setälä. Helsinki: Otava, lk 42–53.
- Suur Näitemüik (Basaar).** – Virulane 5. III 1884, lk 4.
- Taal, Kersti 2018.** Õpetatud Eesti Seltsi ajalugu. Tallinn: Argo.
- Tartu sõnumid.** – Valgus 9. X 1906, lk 3.
- Tuglas, Friedebert 2009.** Eesti Kirjameeste Selts: tegevusolud, tegelased, tegevus. Kogutud teosed, kd 13. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Töö on teinud mu elu sisukaks.** Esimese Eesti Naisseltsi asutaja 80-a. – Päevaleht 10. III 1939, lk 8.
- Undla-Põldmäe, Aino 2002a.** Järelsõna. – Lilli Suburg, Kogutud kirjatööd. Koost ja toim A. Undla-Põldmäe. Tallinn: Eesti Raamat, lk 461–480.
- Undla-Põldmäe, Aino 2002b.** Lilli Suburgi tütarlastekool. – Lilli Suburg, Kogutud kirjatööd. Koost ja toim A. Undla-Põldmäe. Tallinn: Eesti Raamat, lk 480–491.
- Undla-Põldmäe, Aino 2002c.** Ajakiri „Linda”. – Lilli Suburg, Kogutud kirjatööd. Koost ja toim A. Undla-Põldmäe. Tallinn: Eesti Raamat, lk 493–501.
- Uuemad sõnumid.** – Eesti Postimees 30. VI 1882, lk 3.
- Verzeichniß 1873** = Verzeichniß der Mitglieder der gelehrten estnischen Gesellschaft am Schlusse des Jahres 1873. – Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1873. Dorpat: G. Mattiesen, 1874, lk 101–107.
- Verzeichniß 1898** = Verzeichniß der Mitglieder des Ehstländischen literarischen Gesellschaft (November 1898). – Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, herausgegeben

von der Ehstländischen Literarischen Gesellschaft, kd 5. Reval: Franz Kluge, 1900, lk 327–332.

Verzeichnis 1900 = Verzeichnis der Mitglieder am Schlusse des Jahres 1900. – Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1900. Dorpat: Mattiesen, 1901, lk 193–203.

Whelan, Heide W. 1999. *Adapting to Modernity: Family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility.* (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 22.) Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag.

Wilhelmi, Anja 2008. *Lebenswelten von Frauen der deutschen Oberschicht im Baltikum (1800–1939). Eine Untersuchung anhand von Autobiografien.* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Wilkins, Emma 2014. Margaret Cavendish and the Royal Society. – Notes & Records. The Royal Society Journal of the History of Science, kd 68, nr 3, lk 245–260.

Janet Laidla (sünd 1982), PhD, Eesti ajaloo lektor Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis (Jakobi 2, 51005 Tartu), janet.laidla@ut.ee

Women in the Society of Estonian Literati

Keywords: Society of Estonian Literati, Estonian national awakening, civic activism, women's movements

The Society of Estonian Literati (*Eesti Kirjameeste Selts*) (1872–1893) was a prominent initiative during the Estonian national awakening in the latter half of the 19th century. Its main pursuits included the development of Estonian as a literary language, the publication of Estonian-language literature (particularly school textbooks), and the collection of folk songs, tales, and artifacts. Established during the height of the national awakening, the society played a role in the subsequent division of the movement in the 1880s and faced closure, partly due to internal rivalry during the period of Russification.

While women were not typically recognized as very active members of the society or the wider national movement, there were exceptions, notably the national poet Lydia Koidula. Recent research in women's history has shed more light on her contemporary – teacher, journalist, and author Lilli Suburg, the first woman accepted into the Estonian Society of Literati in 1873. However, sources reveal over 100 women members of the society (the number of men is unreported, but estimated at around 1500). Many of the women were family members of male counterparts.

Meeting minutes and correspondence reveal incomplete membership lists and fee rolls, so the exact number of women members remains elusive. The existing sources are also problematic as they only provide partial information, such as family name, sometimes marital status, initials, first name, or location. Mistakes and inconsistencies in the spelling of names make it difficult to ascertain the historical

women behind the names. Approximately one-third of the 110–120 women can be confidently identified. The geography of the national movement has been studied by a number of authors and the locations align in some cases – for example, the parish of Kanepi provided a number of active members. However, the sample of women is insufficient for a thorough comparison. One notable difference is that urban girls and women had a stronger prevalence among members than their male counterparts. Unmarried women seemed to have a narrow majority, but, as mentioned, personal data is incomplete.

Women's participation in meetings began years after the first women joined and likely remained slim. Around one-third of women members paid their membership fee (not all of the men did either), most for one or two years, only a few on a more regular basis. Some of the women engaged in literary pursuits, with the journal and works by Lilli Suburg present in the library, and poems by Anna Haava, Elise Aun, and Liina Täker earning recognition. The sole documented speech by a woman was delivered by Natalie Johanson-Pärna, a teacher and sister of one of the key figures of the national movement, Carl Robert Jakobson. Women's primary role appeared to be in organizing fairs to raise funds for the society. They undertook preparations, provided refreshments, and crafted many of the items for sale. This was probably the most socially acceptable form of participation. While formal Estonian women's societies emerged in the early 20th century, this paper demonstrates the increasing social activity of Estonian women over the waning decades of the 19th century.

Many of the same women also participated in other national awakening initiatives, such as fundraising for the Estonian Alexander School. Women's activities during the national awakening merit further research. A particularly interesting area for exploration would be the single women possessing the means and motivation for active engagement.

Janet Laidla (b. 1982), PhD, Lecturer of Estonian History at the University of Tartu (Jakobi 2, Tartu 51005), janet.laidla@ut.ee